

INTEGRATED APPROACH TO TEACHING UZBEK IN GENERAL SECONDARY EDUCATION

Kushnazarova Nargiza Umirbekovna

Independent researcher of Nukus State Pedagogical Institute in Ajiniyaz

Annotation: The article presents an analysis of integrated approaches to teaching Uzbek in general secondary education.

Keywords: Uzbek language, educational, teaching, integration, integrated approach, integrated communication, educational material, integrated thinking, spelling skills, speech skills.

Integrativ yondashuv P.YA.Galperin, Yu.A.Kuljutkina, E.N.Kabanova-Meller, N.F.Talizina va boshqa olimlarning psixologik tadqiqotlariga asoslanadi. Psixologik tadqiqotlar o'qitish jarayonining integrativ va tizimli tashkil etilishi natijasida bilim, ko'nikmalarning sifati va mustahkamligi oshishligini ko'rsatadi. Shuningdek, o'quv materialini bir predmetdan ikkinchisiga o'tkazilishi ta'lim oluvchilarning o'rganilayotgan o'quv faniga nisbatan qiziqishini orttirishi, ularda integral fikrlash va yaxlit baholash qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi.

Rus psixolog olim Yu.M.Lotman "bugungi kunda ilmiy tafakkur tobora ijtimoiy hayotning alohida, ajratilgan hodisalarini emas, balki ulkan birliklarni ko'rib chiqish istagi bilan shakllanishini ta'kidlaydi.

Darhaqiqat, bugungi kunda ta'lim oluvchilar uchun predmetlarni birlashtirmasdan turib, dunyoning yaxlit qiyofasini yaratish mumkin emas. Shu sababdan etakchi didakt olimlar - M.T.Baranov, V.N.Fedorova, V.N.Maksimova, I.D.Zverev, D.M.Kiryushkina, A.V.Usova, E.E.Menchinkova, V.R.Ilchenko va V.V.Matkinlar ta'lim tizimida avvalo o'qitish jarayonini integrativ va tizimli tashkil etish maqsadga muvofiqdir, - deya ta'kidlashadi.

Demak, integrativ yondashuv fanlarni o'qitishning ilmiy darajaga ko'taruvchi jarayon bo'lib, u butun ta'lim tizimi samaradorligini oshirishning muhim didaktik shartlaridan biridir. O'quv jarayonida amalga oshirilgan integrativ yondashuvlar ta'lim oluvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishning eng maqbul usuli bo'lib, aqliy faoliyatning turli shakllari (umumiy bilim va amaliy ko'nikmalari)ni rivojlantiruvchi vositasi hamdir.

Ta'lim jarayonidagi integrativ aloqalarning samaradorligi ko'p jihatdan nafaqat pedagoglarning kasbiy vakolatlari darajasiga, balki ularning ehtiyojlariga qanchalik chuqur ishonch hosil qilish, o'z kasbiy vazifalarini etarli darajada anglash va ularni amalga oshirishdagi amaliy ko'nikmalari (zaruriy nazariy bilim va tegishli uslubiy tayyorgarlik)ning qay darajada shakllanganiga bog'liq.

Ta'lim jarayonida o'zbek tili fani mazmunida o'rganilayotgan akademik mavzular o'rtasida integrativ aloqalarni o'rnatish dastavval mustaqil til sifatida boshqa til yoki uning ob'ekti orasidagi ma'lumotlar o'rganiladi.

O'zbek tili kognitiv va amaliy yo'nalishdagi maxsus fan sifatida o'rganiladi. Uning ijtimoiy funktsiyalari, tuzilishi, ijtimoiy hayotning turli sohalarida ishlash xususiyatlari, adabiy til normalari, rivojlanish elementlari ta'lim oluvchilarning turli til qobiliyatlarini rivojlantiradi. Masalan: mavzu mazmuni lingvistik tushuncha, dalil va qonuniyatlar ko'rinishida ta'lim oluvchilarda imlo mahorati va nutq ko'nikmalarida shakllanadi. Tilning funktsiyalari bilan bog'liq bo'lgan lingvistik tushunchalar esa, uning tuzilishi bilan boshqa lingvistik predmetlar (chet tilini o'qitish jarayoni)da o'rganiladi.

Tilning badiiy funktsiyasi bilan bog'liq tushunchalar - adabiyot; tilning kelib chiqishi va rivojlanishi bilan bog'liq - tarix; nutqning ovozli tomoni - musiqa; fikrlash va nutq tushunchasi biologiya; talabalar til oilalari va dunyo xalqlarining xilma-xilligi to'g'risidagi ma'lumotlar esa geografiya darslarida beriladi.

O'zbek tili integrativ aloqalarining uch turi mavjud:

- 1) ob'ektiv aloqa (bilim va ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha tilni o'rganish hajmi);
- 2) mazmunli bog'lanish (o'quv materialining mavzulararo bog'liqligi);
- 3) davriy bog'lanish (o'quv materialini foydalanish vaqti bo'yicha).

O'zbek tili integrativ ob'ektiv aloqasi ikki xil: to'liq va qisman. Bunda mavzular ikki guruhga bo'linadi: ob'ektga nisbatan to'liq o'rganish (o'zbek tili, chet tili); ob'ektga nisbatan qisman o'rganish (o'zbek tili - adabiyot, tarix, geografiya, biologiya, matematika, musiqa); boshqa (fizika, kimyo, astronomiya, jismoniy tarbiya) fanlar bilan aloqalarni o'rnatish mumkin emas, chunki ularda o'rganish ob'ektlari butunlay boshqacha.

Mavzulararo materialdan foydalanish vaqtiga ko'ra sinxron va asinxron (dastlabki va keyingi) bog'lanish turlari ajralib turadi.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, o'quv materialining sinxron va retrospektiv asinxron aloqalari, ta'lim oluvchilarning ushbu fanda o'rganilayotgan mavzuning o'ziga xos xususiyatlarini boshqa fanlar hodisalari bilan bir qatorda chuqur anglash, dunyoqarshini kengaytirish va bilimlarni qo'llash qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi.

Umumiy o'rta ta'limda o'zbek tilini o'qitishga integrativ yondashish bir qator umumpedagogik va uslubiy muammolarni hal qilishga yordam beradi. Jumladan: 70-80-yillarda o'quv fanlarini o'qitishga integrativ yondashish masalalarini tadqiq qilgan rus olimlari - P.G.Kulagin va N.F.Borisenko o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishlarini kuchaytirishi, P.G.Kulagin, I.D.Zverev va V.M.Lapiklar dunyoqarashni shakllantirishi, M.N.Skatkin va G.I.Baturina chuqur bilim egallashi, B.P.Esipov, A.V.Tekuchev, N.A.Loshkareva va N.A.Sorokinlar o'quv mashg'ulotlari muvaffaqiyatini ta'minlashi, N.N.Ushakov o'qitishning amaliy yo'nalishini kuchaytirishi, N.I.Boldirev ta'lim oluvchilarning aqliy imkoniyatlarini kengaytirishini ta'kidlashadi.

O'zbek tili va adabiyoti darslari o'rtasida tabiiy aloqalar mavjud bo'lib, ayniqsa so'z boyligini oshirishda mavzulararo aloqalarni o'rnatish uchun katta imkoniyatlarga ega. Lug'at bilan ishlashda lingvistik aloqalar zarur, chunki ta'lim oluvchilar har xil leksik qatlamlardan keng foydalaniladigan badiiy adabiyot tilini ham, o'ziga xos leksik xususiyatlarga ega bo'lgan fan tilini ham tushunishlari lozim. Shuningdek, ta'lim oluvchilar o'zlarining ijodiy ishlarida haqiqat hodisalarining xilma-xilligini aks ettirish uchun o'zbek tilining boy imkoniyatlaridan foydalana olishlari maqsadga muvofiqdir. Shubhasiz, bu chet tillariga nisbatan ham to'g'ri keladi.

Albatta, leksik tushunchalarni o'rganish va zarur leksik ko'nikmalarni shakllantirish sub'ektlararo aloqalarni hisobga olgan holda yaxshi natijalar beradi. Shu bilan birga, adabiyot ustida ishlash badiiy asar tiliga diqqat bilan e'tibor berishga undaydi.

Badiiy adabiyot tilning eng yaxshi imkoniyatlarini taqdim etadi. Adabiy asarlarda so'zlarning majoziy ma'noda muvaffaqiyatli ishlatilishiga misollar keltirilib, ta'lim oluvchilarda she'riy metafora va majoziy so'zga qiziqish uyg'otadi. SHuningdek, ularda sinonimiya tushunchasini ishlab chiqish, sinonimlarning asosiy xususiyatlari to'g'risidagi tushunchalarni kengaytirish va chuqurlashtirish, turli xil so'z turkumlarini farqlash, hissiy va ifodali lug'at so'zlarini ajratib ko'rsatish qobiliyatini shakllantirishga hissa qo'shadi.

So'z boyligi bo'yicha ishlashda o'zbek tili va adabiyoti o'rtasidagi aloqalarni tushunchalar darajasida ham, ko'nikmalar darajasida ham o'rganadilar. Masalan, ta'lim oluvchilarni antonim va sinonimlar tushunchalarini - ma'lum bir kontekstda jonli va aniq epitet, to'g'ridan-to'g'ri va obrazli ma'nolar orqali o'zlashtiradilar.

Umumiy so'zlarning leksik ma'nosiga izoh berish o'rganilayotgan badiiy asar kontekstida so'zlarning turli xil semantik soyalarini aniq idrok eta olish zarurati bilan o'zaro bog'liqdir. Ya'ni, matnda dialektal, professional va eskirgan so'zlarni topish qobiliyati ularning ma'lum bir kontekstdagi rolini tushuntirish bilan; gapdagi so'zlarning to'g'ridan-to'g'ri va majoziy ma'nosini aniqlash esa - o'rganilayotgan badiiy asar matnida personifikatsiya misollarini topish va ularning rolini tushuntirish bilan bog'liq.

Sinonimlar - o'zbek tili va adabiyoti o'rtasidagi aloqalarni hisobga olgan holda o'rganilishi maqsadga muvofiqdir. Chunki sinonimiya o'zbek tilining o'ziga xos xususiyati bo'lib, sinonim so'zlar toifasi badiiy adabiyotda keng namoyish etiladi. Sinonimik ketma-ketliklar bilan ishlash o'quvchilar ongida so'zdan foydalanishning turli sohalarida (dialektal va professional) so'zlarni ishlatish bilan bog'liq tushunchalarni, shuningdek so'zlarning kelib chiqishi va lug'at boyligi bilan bog'liq tushunchalarni mustahkamlashga imkon beradi.

Ta'lim oluvchilarning til sinonimlari boyligi bilan tanishishi ularga bir xil fikrlarni ifodalash uchun lisoniy vositalarni tanlashning eng boy imkoniyatlarini ko'rsatib beradigan badiiy asar matnidagi sinonimlarning turli funktsiyalariga e'tibor berishga imkon beradi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlashimiz joizki, o'zbek tilini adabiyot bilan integrativ aloqasini ta'minlash orqali biz ta'lim oluvchilarning so'z boyligini oshirishimiz va o'qitish uslublarini takomillashtirishimiz mumkin.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 21 oktyabrdagi PF-5850-son «O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni. <https://lex.uz/docs/4561730>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 20 oktyabrdagi PF-6084-son “Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni. <https://lex.uz/docs/5058351>
3. 2020–2030 yillarda o'zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish Konseptsiyasi. <https://lex.uz/docs/5058351>
4. Амирханова Л.Б., Селимова Г.А. Об интегрированном обучении филологическим дисциплинам в школьном образовании // Современные проблемы науки и образования. – 2016. – № 2.
5. Ятайкина А.А. Об интегрированном подходе в обучении (Текст) // Школьные технологии. - 2001.